

ЈЕЗИК У ПРАКСИ

ИЗБОР ГРАМАТИЧКЕ ТЕОРИЈЕ ЗА НАСТАВНЕ ПОТРЕБЕ¹

МИЛИВОЈЕ МИНОВИЋ
Педагошка академија, Сарајево

UDK 808.61/62—5:37

Стручни рад

Примљен: 16. јануара 1984.

Прихваћен: 22. априла 1984.

1) Непосредан повод да се расправља о овом питању у овој прилици била је израда нацрта заједничких програмских основа за наставу матерњег језика и књижевности у основном и средњем усмјереном образовању у СФРЈ.² А стварни узрок било је сазнање да у нашој наставној пракси имамо разноврсних лингвистичких приступа, од оних традиционалних до најсавременијих. Шаренила има и у програмима и у уџбеницима. Основни пак циљ овом разматрању јесте жеља да се допринесе уједначавању мишљења и поступака у вези с побољшавањем наставног рада.

2) У овом расправљању под *граматичком теоријом* подразумева се општелингвистичка теорија (научна оптика) с којом се приступа по наставној обради матерњег језика. А под *наставним потребама* узимају се потребе наставе језика у основним и средњим школама у монолингвалним околностима. Аргументација за изнијете ставове узима се из наставе српскохрватског језика као матерњег на српскохрватском језичком подручју.

3) Из објективних разлога, овдје није било могуће показати какво је стање у програмима за све врсте школа, у свим социо-култур-

¹ Текст саопштења на симпозијуму о теми *«Грамматика у настави матерњег и страног језика»*, који је 11. и 12. новембра 1983. године одржан у Београду, у организацији Друштва за приммијењену лингвистику Србије.

² Нацрт је објављен у часопису *«Мисао»*, Загреб, бр. 30, липња 1982. године.

ним срединама у Југославији, нити се може показати стање у свим досад изашлим савременим уџбеницима. А пошто се већ критички осврнуо на објављени поменути нацрт заједничких програмских основа и на његову естетску теоријску заснованост,³ аутору овог рада овдје ће као основа за расправљање послужити подаци из једног програма за средње усмјерено образовање, који су, стицајем околности, објављени у штампани.

4) У »Политички експрес« од 5. X 1980. објављено је писмо једне читатељке која протестује због неразумљиве терминологије у наставним програмима. Уз писмо, као илустрација, објављена је и фото-копија наставног програма српскохрватског језика за II разред средњег усмјереног образовања. Ево дијела тога програма:

5) »Језик (20 часова)

Грамматика као скуп правила помоћу којих се гради правилна реченица: Реченица — основно средство комуницирања; правило помоћу којих се гради правилна реченица и остварује комуницирање — 2 часа.

Основна јединица граматике — морфема: Типови морфеме — Основна морфема и афикси (суфикси, префикси, инфикси) — 3 часа. — Функција морфема. — Грађење падежних и глаголских облика; грађење речи; разлике основне морфеме према афиксима — 2 часа.

Морфостилистика: Основни појмови о морфостилистици; морфема у стилској функцији — 1 час. Распоред морфема у синтагматском ланцу и њихова стилогеност. — Понављање морфема на крају речи; понављање морфема на почетку речи; смисао поновљених морфема у поетском тексту — 2 часа. — Специјална улога морфема које су по својој природи најчешће стилогене: за деминуцију, за аугментацију, за хипокристичност, за пејоративност — 2 часа. — Морфолошка функција гласовних промјена — 1 час.»

(Затим слиједи програмска разрада тема: *Књижевни-стандардни језик и дијалекти и Социјална средина и језик*. Ти дијелови програма овдје се не цитирају јер нису од посебног интереса за ово расправљање. Осим тога, због ограниченог простора, неће се коментарисати ни садржина првог цитираног одјелка, а ни дијелови из трећег.)

6) Очито је да су као основа за израду другог и трећег одјелка цитираног програма били теоријски ставови једне од савремених структуралистичких школа. Судећи по ставу да је морфема основна граматичка јединица, рекло би се да је полазиште била дескриптивна лингвистика. А кад се ти програмски захтјеви пажљивије прочитају, онда се човјек мора замислити над њиховим основним смислом у настави матерњег језика.

³ Види у »Књижевном језику«, Сарајево, бр. 12/3, 1983.

Могли бисмо се упитати да ли су они ту да демонстрирају тековине савремене лингвистике или су у програму да омогуће ученику да што боље упозна свој матерњи језик. Рекло би се да им је основна намјена да осавремене наставу српскохрватског језика у општелингвистичком смислу. Тако је испало да је ова лингвистичка оптика постала добрим дијелом сама себи циљ, умјесто да буде помоћно средство.

7) У расправљању о приступу матерњег језика у школској настави, морамо имати на уму који су првенствени задаци те наставе у васпитно-образовном процесу. Ево шта је у том смислу речено у једном наставном програму: »ГраMATичко-правописна знања и умјења треба да омогуће ученицима да, прије свега, овладају нормама стандардног језика, како би што боље и лакше комуницирали у својој социо-културној средини и на цијелом хрватскосрпском подручју«. ⁴ »Основни задатак наставе изражавања је да оспособи ученике да умију да се правилно и лијепо усмено и писмено изражавају.« ⁵ Осим тога, ако је у питању настава граматике матерњег језика, ту су још и: а) општекултурне потребе за том наставом, б) друштвено-политички њен смисао у појединим социо-културним срединама и ц) њена функција у комплетном осмишљавању језика као модела. А између свих тих задатака овдје се посебно истиче да настава граматичко-правописног градива треба да шири дидактички простор за солидну наставу изражавања.

8) Шта нам у овом смислу обезбјеђује цитирани програм морфемике и морфостилистике. Одговор је јасан: врло мало. Но, прије него се тај недостатак освијетли новим чињеницама, треба понешто рећи о једностраној оријентацији тога програма виђеног с чисто опшвеллингвистичког становишта.

9) У оваквом сагледавању мора се имати у виду да је основна теоријска оријентација морфемике — описивање језичких чињеница у синтагматском правцу (види у цитираном програму: »распоред морфема у синтагматском ланцу«). Уопште узевши, дескриптивна лингвистика занемарила је виђење језика у парадигматском смислу. Дакле, ова је теоријска основа програма недостатна у томе што читаво виђење морфолошке проблематике своди углавном на виђење синтагматског ланца, па се језик на једном нивоу његове структуре ученицима показује једнострано.

10) А сад понешто о тврђењу да је морфема основна граматичка јединица. Овдје се термин *граматика* узима

⁴ »Наставни план и програм — заједничке васпитно-образовне основе за средње усмјерено образовање и васпитање«, Сарајево, 1980, стр. 42.

⁵ Исти извор, стр. 43.

са својим ужим значењем (морфолошко-синтаксички дио језичке организације). Прво треба рећи да у савременој лингвистици више нико не оспорава чињеницу да је управо ријеч основна јединица језичке структуре. Она у тој структури заузима кључну позицију. У тој позицији показује се са својом двојном природом. С једне стране, ријечи су знаци за номинацију, а, с друге стране, имају фонолошку и морфолошку конституцију и употребљавају се у функцији синтаксема. У ријечима се, додирујући се, пресијецају три друга нивоа језичке структуре: фонолошки, морфолошки и синтаксички.⁶

11) Ако се има у виду граматика у ужем смислу, онда је сигурно да је синтаксема — основна граматичка јединица (а не морфема). Синтаксема је синтаксичка форма ријечи. То је синтаксичка јединица која је значењем и функцијом повезана с другим таквим јединицама у реченици. А морфологија једног језика, у ствари, семантичка и синтаксичка је техника. Међутим, кад се морфема узима као основна граматичка јединица у настави морфологије српскохрватског језика, онда се полази од теоријског и методолошког става који је формулисан добрим дијелом ради других потреба (прије свега ради описа аборигених језика у Сјеверној Америци) и под утицајем одређених филозофских гледишта (логички позитивизам). Према томе, свођење морфологије српскохрватског језика у наставном поступку само на њену морфемичку визуру јесте њено стварно осиромашивање.

12) Колико неадекватна теоријска оријентација може наставу језика учинити недовољно плодном, свједоче, поред осталог, и следећи подаци. У цитираном програму творби падежа (тј. облицима српскохрватске деклинације) и творби глаголских облика, те и творби ријечи одређено је 2 часа, а за обраду »стилогених морфема« (за деминуцију, аугментацију, хипокритичност и пејоративност) такође 2 часа. Гдје је ту дидактичка логика!? У ствари, логика опште граматичке теорије засјенила је потребе наставе и српскохрватски језик као објекат у тој настави. Тако, ученици ће се, примјера ради, колебати да ли да напишу АВНОЈУ, АВНОЈ-У, АВНОЈ-у, Авној-у или Авноју (настанак и писање сложених скраћеница), колебаће се како да се односе према морфолошким варијететима *код Јове* и *код Јова*, да ли је нормативно *обећавам* или *обећајем*, да ли *продавајући* или *продајући*, како да се односе према варијететима *кијам* и *кишем*, *шетам* и *шећем* итд. и сл., а ми ћемо у настави инситирати на морфемичком и морфостилистичком виђењу језика. Радећи по цитираном програму, оставићемо ученике без фундаменталних сериократистичких знања из области морфологије. Ако се у настави ово градиво не

⁶ Види више у »Приручнику за наставу српскохрватског или хрватскосрпског језика у школама средњег усмјереног образовања«, М. Миновцића, Сарајево, 1983, стр. 83.

захвати шире, могу се међу ученицима, рецимо у СРБиХ, појавити и неспоразуми с нежељеним посљедицама.

13) Из свега досад изнесеног могло би се закључити сљедеће. При програмирању грамагичког градива за наставу матерњег језика, треба полазити, прије свега, од основних циљева те наставе (види овдје у 7. тачки). У томе послу садржину програма треба првенствено да одређују особине језика, односно наука о матерњем језику. При томе, достигнућа опште лингвистике могу помоћи у том смислу што ће омогућити да се градиво што боље осмисли, да се освијетли са разних страна и сл. Ово је кључни став о одређивању односа између потреба наставе, науке о матерњем језику и општелингвистичких теорија.

14) Осим тога, један од актуелних педагошких захтјева јесте да наставу треба непрестано осавремењивати. То осавремењивање претпоставља солидан увид у четири врсте савремених достигнућа, и то: а) увид у достигнућа у савременој општој лингвистици, б) увид у достигнућа у савременој науци о матерњем језику, ц) претпоставља обавијештеност о могућности марксистичког заснивања наставе нашег предмета и д) обавијештеност у вези с технологијом наставе.

15) Овдје се под савременом лингвистиком не подразумијева ни један појединачан правац или школа, већ оно до чега је наука дошла у цјелини узета. А да би се одређене тековине могле сврсисходно искористити, треба их прво у настави експериментално провјеровати, а тек онда узимати оно што је корисно и у мјери која је дидактички оправдана. Рецимо, из одређених разлога у настави је функционалнија употреба термина *надежни наставак* него *надежна релациона морфема*. Радећи пак само онако како је цитирани програм конципиран, показујемо се као некакви помодари.